

Franse consumptiepolitiek in het revolutionaire tijdperk: praktijken, actoren en vertogen

Charris DE SMET¹

Abstract

This review article presents the state of the art in the field of consumption history pointing at further research possibilities investigating the political embedding of consumption in nineteenth-century France. Sketching existing blind spots and the current difficulties to transgress the disciplinary boundaries between political history and the history of consumption, the article proposes a new approach and methodology for reconstructing how political debates have shaped commercial parlour at the dawn of the modern era. By breaking with linear presumptions that consumption became dissociated from politics in the nineteenth century and exploring the neglected role of the political in framing French consumer society, the research agenda outlined in this review article seeks to contribute to a more comprehensive historical understanding of crucial processes of modernization and commercialization.

Net als vele andere disciplines werd consumptiegeschiedenis reeds geschreven vanuit een verscheidenheid aan theoretische en methodologische invalshoeken. De aanvankelijke kloof tussen economische en sociaal-culturele benaderingen werd in de loop van de laatste twintig jaar grotendeels overbrugd, naargelang vernieuwende perspectieven werden geïntroduceerd die onder meer aandacht vestigden op concrete winkelpraktijken, de vorming van consumentenidentiteiten en de ruimtelijke dimensies van consumptieculturen.² In deze snelle expansie werd echter één aspect vaak over het hoofd gezien, namelijk de politieke inbedding van consumptie in het verleden. In deze historiografische en methodologische bijdrage zoek ik daarom te beargumenteren dat politieke ideologieën en machtsconstellaties geen marginale component waren, maar dat zij door de geschiedenis heen, en vooral tijdens het revolutionaire tijdperk, een wezenlijke rol hebben gespeeld in de vormgeving van de consumptiemaatschappij. Door hun talrijke pogingen om te definiëren en te onderbouwen welke vormen van consumptiegedrag noodzakelijk, wenselijk of verwerpelijk waren, hebben politici consumptie en de keuze van de consument tot een bestuursmechanisme gemaakt binnen een breder spectrum aan

¹ De auteur dankt het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek (beurs: FWO202962) en het Bijzonder Onderzoeksfonds (project: *Fashioning 'old and new'*) voor de financiële ondersteuning van dit onderzoek.

² Cissie FAIRCHILD, "Consumption in Early Modern Europe. A Review Article", *Comparative Studies in Society and History*, 35/4, 1993, 850-858, 857; Wouter RYCKBOSCH en Bruno BLONDÉ, "Material cultures", in: C. Scott DIXON en Beat KÜMIN (red.), *Interpreting Early Modern Europe*, Londen en New York: Routledge, 2019, 183-214, 205.

wat de Franse filosoof Michel Foucault zou omschrijven als ‘gouvernementele tactieken’.³

Hedendaagse historici die de meer recente geschiedenis van consumptie bestuderen, hebben de kwestie van de politiek al volledig omarmd.⁴ In de eeuw van *demand-side economics*, consumentencoöperaties en welvaartsstaten zijn wetenschappers het erover eens dat “consumptie niet alleen door marktgestuurde krachten is ingekaderd. Het is vormgegeven door staten en rijken”.⁵ Consumentisme - gedefinieerd als een maatschappelijk systeem waarin hoge consumptieniveaus en geïndividualiseerde, maar alsnog groepsconformerende en distinctiecreërende uitgavepatronen de economische organisatie, sociale relaties en culturele waarden structureren - is besproken geweest als een politiek prerogatief waarin verschillende ideologisch geïnspireerde actoren een aandeel hadden.⁶ Wetenschappers die werken over perioden vóór de late negentiende eeuw hebben echter meestal weinig belangstelling getoond voor het onderzoeken van de onderlinge relaties tussen consumentisme en politiek.⁷

Deze historiografische blinde vlek kan worden verklaard door de heersende veronderstelling dat in de late achttiende en negentiende eeuw er een soort “depolitiserend” van consumptie plaatsvond.⁸ Naarmate weelddewetten afnamen doorheen de achttiende eeuw, concludeerden historici dat consumptie geleidelijk haar voornaamste doel verloor om een soort van statusbewustzijn te scheppen en meer gericht werd op sensaties van persoonlijk comfort en plezier.⁹ Voorafgaand aan de afschaffing van feodale privileges tijdens de Franse Revolutie, onderging het Frankrijk van de Verlichting immers een “overgang

³ Christopher MAYES, "Governmentality and Consumer Culture", in: Daniel Thomas COOK en J. Michael RYAN (red.), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Consumption and Consumer Studies*, 1-3.

⁴ Martin DAUNTON en Matthew HILTON (red.), *The politics of consumption: Material culture and citizenship in Europe and America*, Londen: Bloomsbury, 2001; Elizabeth COHEN, *Consumers' Republic: The Politics of Mass Consumption in Postwar America*, New York: Knopf, 2003; Frank TRENTMANN en Kate SOPER (red.), *Citizenship and Consumption*, Londen: Palgrave Macmillan, 2008; Magnus BOSTRÖM, Michele MICHELETTI en Peter OOSTERVEER (red.), *The Oxford Handbook of Political Consumerism*, New York: Oxford University Press, 2019.

⁵ Frank TRENTMANN, *Empire of things: How we became a world of consumers, from the fifteenth century to the twenty-first*, Londen: Penguin, 2016.

⁶ Roger SWAGLER, "Evolution and Applications of the Term 'Consumerism': Theme and Variations", *The Journal of Consumer Affairs*, 28/2, 1994, 347-360; David GRAEBER, "Consumption", *Current Anthropology*, 52/4, 2011, 489-511.

⁷ Ellen FURLOUGH, *Consumer Cooperation in France: The Politics of Consumption, 1834-1930*, Ithaca: Cornell University Press, 1991.

⁸ De term ‘depolitiserend’ is niet gebruikelijk in historische werken, maar werd ontleend aan sociaalwetenschappelijke literatuur om de gestage deregulering en liberalisering van productie en consumptie in negentiende-eeuws Europa aan te duiden door o.a.: Jonas Marian ALBRECHT, "The struggle for bread. The Emperor, the city and the bakers between moral and market economies of food in Vienna, 1775-1791", *History of Retailing and Consumption*, 5/3, 2019, 276-294, 278; Alessandro STANZIANI, *Rules of Exchange: French Capitalism in Comparative Perspective, Eighteenth to Early Twentieth Centuries*, New York: Cambridge University Press, 2012, 115-121 en 168-192.

⁹ Alan HUNT, *Governance of Consuming Passion: A History of Sumptuary Law*, Londen: Palgrave Macmillan, 1996, 357-361. Over de rol van waarden in de achttiende-eeuwse consumptierevolutie: John E. CROWLEY, *The Invention of Comfort*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2001; Woodruff D. SMITH, *Consumption and the Making of Respectability, 1600-1800*, New York en Londen: Routledge, 2002; Maxine BERG, *Luxury and Pleasure in Eighteenth-Century Britain*, Oxford en New York: Oxford University Press, 2005.

van hoofse naar moderne vormen van consumptie”.¹⁰ Aldus werd consumptie als het ware losgekoppeld van haar klassieke politieke functies om de traditionele hiërarchie van het *ancien régime* te materialiseren en als zodanig te onderbouwen.¹¹ In feite ging de overgang van absolutistische staten naar moderne naties vaak gepaard - niet alleen in Frankrijk - met een sterk geloof in het zelfregulerende mechanisme van de vrije markt en de noodzaak van een *laissez-faire* economisch beleid. In navolging van de opvattingen van contemporaine liberale economen zoals Jean-Baptiste Say, die de absolute autonomie van de markt verdedigden en de inmenging van de staat afwezen, zouden liberale natiestaten consumptiegedrag daarom hebben beschouwd als een onge-schikt domein voor politieke interventie.¹²

In deze bijdrage zoek ik echter te betogen dat de rechtlijnigheid en vermeende doelgerichtheid van deze zogenaamde “depolitiseringsthese” voorbijgaat aan de complexiteit van alternatieve visies op de consumptiemaatschappij die in de lange negentiende eeuw wel degelijk tot uiting kwamen.¹³ In deze periode werden ook andere opvattingen dan consumptiekapitalisme naar voren geschoven, waarbij nut als basisprincipe van de politieke economie werd verworpen.¹⁴ Niet in zijn minst republikeinse denkers hebben bezorgdheid over het kapitalisme geuit vanwege de fundamentele sociale onrechtvaardigheid ervan. De geschriften van Jean-Jacques Rousseau dienden hierbij als speerpunt van de aanval op luxeconsumptie.¹⁵ Hoewel deze vele kritische stemmen de gestage ontwikkeling van het moderne massaconsumentisme in negentiende-eeuws Frankrijk niet hebben gestaakt, betoog ik dat de manier waarop politieke actoren hedendaagse consumptiepraktijken hebben gepercipieerd, betwist en getracht vorm te geven desalniettemin meer aandacht verdienen. Daarom zoek ik in dit historiografisch-methodologisch stuk een lans te breken voor een onderzoeksagenda die de historische vervlechtingen tussen politiek en consumptie bevraagt en dit tijdens een cruciale scharnierperiode in de mo-

¹⁰ Michael KWASS, “Big Hair: A Whig History of Consumption in Eighteenth-Century France”, *The American Historical Review*, 111/3, 2006, 631-659, 631.

¹¹ Michael KWASS, “Ordering the World of Goods: Consumer Revolution and the Classification of Objects in Eighteenth-Century France”, *Representations*, 82/1, 2003, 87-116, 88; Sheryl KROEN, “A Political History of the Consumer”, *The Historical Journal*, 47/4, 2004, 709-736, 715.

¹² Philippe FONTAINE, “The French Economists and Politics, 1750-1850: The Science and Art of Political Economy”, *The Canadian Journal of Economics / Revue canadienne d'Economie*, 29/2, 1996, 379-393, 381.

¹³ Ellen FURLOUGH, *Consumer Cooperation in France*, 6.

¹⁴ Nathalie SIGOT, “Utility and justice: French liberal economists in the nineteenth century”, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 17/4, 2010, 759-792, 764-766.

¹⁵ Anoush FRASER TERJANIAN, *Commerce and Its Discontents in Eighteenth-Century French Political Thought*, New York: Cambridge University Press, 2013, 33-35; Stuart WHITE, “The Republican critique of capitalism”, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 14/5, 2011, 561-579, 563-564; Hurtado JIMENA, “Jean-Jacques Rousseau : économie politique, philosophie économique et justice”, *Revue de philosophie économique*, 11/2, 2010, 60-101, 70.

derne, Franse geschiedenis.¹⁶ Vooreerst zal ik de historiografische lacune waar de vooropgestelde onderzoeksagenda op inspeelt verder duiden. Vervolgens licht ik de centrale concepten en onderzoeksvragen toe en hun verhouding tot bestaande benaderingen. Daarna suggereer ik enkele geschikte bronnen die voor soortgelijk historisch onderzoek bruikbaar zijn. In de vierde sectie ga ik dieper in op de mogelijkheden en valkuilen van digitale hulpmiddelen bij de uitwerking van een kwalitatief onderzoekstraject op het snijvlak van politieke en culturele geschiedenis. Ten slotte schets ik enkele mogelijke toekomstperspectieven van het onderzoeksveld dat centraal staat in deze bijdrage.

1. NAAR EEN MEER INTEGRALE VISIE OP HET REVOLUTIONAIRE TIJDPERK

Om licht te werpen op de complexe en conflictrijke geschiedenis van het hedendaagse consumentisme, springt de relevantie van de specifieke Franse casus tijdens de periode tussen 1780 en 1870 in het oog om verschillende redenen. Vooreerst markeerde dit tijdsbestek de *coming of age* van het hedendaagse consumentisme, waarin allerlei uitgesproken moderne commerciële praktijken het levenslicht zagen in de Franse steden, met name in de Parijse metropool. Geïnspireerd door de florerende warenhuizen, de blitse publiciteitscampagnes en de belangrijke rol van consumptie in de het sociale leven van de burgerij, proclameerden historici het negentiende-eeuwse Parijs tot respectievelijk de ‘hoofdstad van de negentiende eeuw’, ‘de hoofdstad van de moderniteit’ en ‘de hoofdstad van de mode’.¹⁷ Ondanks de sterke concurrentie van Londen, bleef de aantrekkingskracht van de Parijse, internationaal gerenommeerde consumptieculturen ongeëvenaard in deze periode.¹⁸ Deze zeer zichtbare commercialisering en modernisering van het stedelijke leven die de tijdgenoten bepaald niet ontging vormde als dusdanig het noodzakelijke kaf op de molen voor de totstandkoming van politieke vertogen over consumptie en de consumptie maatschappij, hetzij als na te streven ideaal of als spookbeeld.

Daarnaast – en dit ontbreekt bijvoorbeeld in de Britse casus – vond deze transformatie van het consumptielandschap plaats tegen een achtergrond van herhaaldelijke politieke omwentelingen en talrijke regimewissels. Deze sterke

¹⁶ Over de ontwikkeling van massaconsumentisme in laat-negentiende-eeuws Frankrijk: Michael B. MILLER, *The Bon Marché: Bourgeois Culture and the Department Store, 1869-1920*, Princeton: Princeton University Press, 1994; Rosalind H. WILLIAMS, *Dream Worlds: Mass Consumption in Late Nineteenth Century France*, Berkeley en Los Angeles: University of California Press, 1982; Hazel HAHN, *Scenes of Parisian Modernity: Culture and Consumption in the Nineteenth Century*, New York: Palgrave Macmillan, 2009.

¹⁷ Walter BENJAMIN, *The arcades project*, Cambridge, MA: Belknap, 2002 [1969]; David HARVEY, *Paris, Capital of Modernity*, New York en Londen: Routledge, 2003; Valerie STEELE, *Paris, Capital of Fashion*, Londen: Bloomsbury, 2019.

¹⁸ De transformaties van het Parijse consumentisme zijn welbekend, hoewel historisch onderzoek de neiging heeft om de tweede helft van de eeuw te bevoorrechten, zie bijvoorbeeld: Hazel HAHN, *Scenes of Parisian Modernity*, 2.

en tastbare uitwerking van de zogenaamde “*Age of Revolution*” in Frankrijk, schept meer mogelijkheden om een politieke geschiedenis van consumptie te schrijven. De frequente revoluties brachten immers een verscherping van het politieke debat en een intensificatie van ideologische stellingnames teweeg. Hierdoor is het waarschijnlijker om in de voorgestelde periode een meer expliciete articulatie van diverse, conflicterende politieke houdingen ten aanzien van consumentisme op het spoor te komen. Die visies kwamen in zulke bewegingen, politieke tijden immers sneller aan de oppervlakte drijven. De onderzoekshypothese die volgt uit deze redenering is dat revoluties een soort kristalliserende rol speelden in de formulering van opvattingen over consumptie, omdat revolutionaire regimes nog volop bezig waren hun identiteit en politieke signatuur op punt te stellen.

Ten slotte noodzaakt een markante historiografische lacune ons ertoe om dit onderwerp te nader te bestuderen. Waar enkele overtuigende gevalstudies over Frankrijk recent getracht hebben de respectievelijke domeinen van politiek en consumptie met elkaar in verband te brengen voor de Verlichting en de Franse Revolutie, blijft de aandacht van historici voor consumptiepolitiek in de periode erna nagenoeg geheel afwezig.¹⁹ Het is wachten op de aanvang van de Derde Republiek alvorens het werk van Lisa Tiersten zich buigt over het politiek-culturele vraagstuk van consumentisme vanuit een genderperspectief. In “*Marianne in the Market*” beschrijft Tiersten hoe Franse politici tijdens het *fin de siècle* het moderne consumentisme probeerden te disciplineren, om zo de werking van de kapitalistische markt in overeenstemming te brengen met republikeinse idealen van deugdzaamheid en burgerschap.²⁰ De vraag blijft daarentegen hoe in de vaak over het hoofd geziene eerste helft van de negentiende eeuw consumptiepolitieken tot stand kwamen die werden geïnspireerd door een divers scala aan motivaties en attitudes die de nogal ongenueanceerde tweedeling tussen ongebreideld consumentenkapitalisme en strikt marktgerichtisme overstijgen.²¹

¹⁹ Colin JONES en Rebecca SPANG, “Sans-culottes, sans café, sans tabac: Shifting Realms of Necessity and Luxury in Eighteenth-Century France”, in: Maxine BERG en Helen CLIFFORD (red.), *Consumers and Luxury: Consumer Culture in Europe, 1650–1850*, Manchester: Manchester University Press, 1999, 37-62 ; Rebecca SPANG, “What is Rum? The Politics of Consumption in the French Revolution”, in: Martin DAUNTON en Matthew HILTON (red.), *The Politics of Consumption: Material Culture and Citizenship in Europe and America*, Oxford en New York: Berg, 2001, 33-50; Audrey PROVOST, *Le Luxe, les Lumières et la Révolution*, Seyssel: Champvallon, 2011; Natacha COQUERY, “Produits de luxe ou de première nécessité? Les hésitations de la législation dirigiste sous la Terreur”, in: Pascal BASTIEN en Simon MACDONALD (red.), *Paris et ses peuples aux XVIIIe siècle*, Paris: Éditions de la Sorbonne, 2020, 229-239.

²⁰ Lisa TIERSTEN, *Marianne in the market: Envisioning consumer society in fin-de-siècle France*, Berkeley: University of California Press, 2001.

²¹ Deze weinig geprivilegieerde positie van de vroege negentiende eeuw in het historisch onderzoek toont zich bijvoorbeeld ook in studies over kleinhandel en stedelijke consumptiepatronen. Zie voetnoot 8 in: Laura UGOLINI en John BENSON, “Introduction”, in: Laura UGOLINI en John BENSON (red.), *Cultures of Selling. Perspectives on Consumption and Society since 1700*, Londen: Routledge, 2006, 1-26, 4.

2. POLITIEK DISCOURS EN ZIJN RELEVANTIE VOOR HET ONDERZOEKSVELD

Alvorens over te gaan naar het heuristisch en methodologisch kader van de geïntroduceerde thematiek, dienen de centrale concepten en onderzoeksvragen scherper afgelijnd te worden. Wanneer ik in deze bijdrage de lezer tracht te enthousiasmeren voor de reconstructie van historische consumptiepolitieken, vertrek ik immers van een specifieke, begrensde definitie van deze wat onhandige vertaling van de Engelstalige term ‘*politics of consumption*’. Ten eerste, dient een onderscheid gemaakt te worden tussen bottom-up consumentenpolitiek of politiek consumentisme, waarmee de processen waarvolgens consumenten morele en ideologische waarden en identiteiten gaan toekennen aan hun relatie met objecten worden bedoeld, en de meer top-down consumptiepolitiek die deze bijdrage viseert. Hier worden met consumptiepolitieken allerlei al dan niet geslaagde pogingen verstaan om consumptie te reguleren, sturen of organiseren van bovenaf in overeenstemming met de politieke agenda's van instellingen en groepen.

Vervolgens dienen die institutionele actoren verder gepreciseerd te worden: deze onderzoeksagenda stelt de politieke inkadering van consumptie op het niveau van centrale legislatieve en representatieve instellingen van de moderne, Franse natiestaat voorop. Het gaat dus over hoe volksvertegenwoordigers hedendaagse consumptiepraktijken hebben gepercipieerd, betwist en getracht vorm te geven in de formele context van het parlementair halffrond. Door de focus op parlementair discours creëert zich weer een onderscheid met nabije, maar desalniettemin distinctieve historiografische invalshoeken, zoals ‘materiële politiek’ en ‘politiek van het alledaagse leven’, waarbij politieke actoren tastbare objecten en technologische en ruimtelijke interventies mobiliseren voor symbolische communicatie, de creatie van emotie en een samenhangsgevoel en zelfs de consolidatie van machtsstructuren.²² De parlementariërs daarentegen, hoewel zij evengoed een disciplinaire ambitie nastreefden, gebruikten in de eerste plaats discursieve methodes en legislatieve kanalen in plaats van materiële middelen, hoewel die laatste eventueel wel konden voortvloeien uit concrete beleidsbeslissingen.²³

Het reconstrueren van politieke vertogen over consumptie impliceert ook de aanleg van een analytisch kader dat op zijn beurt gegrond hoort te zijn in

²² Leora AUSLANDER, *Cultural Revolutions: Everyday Life and Politics in Britain, North America, and France*, Berkeley: University of California Press, 2009; Frank TRENTMANN, “Materiality in the Future of History: Things, Practices, and Politics”, *Journal of British Studies*, 48/2, 2009, 283-307. Deze laatste auteur waarschuwt echter tegen een te foucaultiaanse lezing van de disciplinerende werking van materiële objecten en roept op om het politieke potentieel van objecten voor conflict en weerstand tegen de bestaande orde te herkennen, zie pagina 300.

²³ In contrast met een meer rechtshistorische benadering beoog ik geenszins een exhaustief overzicht te compileren van de wetgeving over consumptie in negentiende-eeuws Frankrijk, maar indien parlementaire vertogen uitmondten in feitelijk wetgeving, wordt die wel mee in acht genomen in mijn onderzoek.

een gedegen kennis van de politieke, sociale, culturele en intellectuele geschiedenis van de negentiende eeuw. Ondanks het feit dat partijvorming pas laat in de negentiende eeuw op gang kwam in Frankrijk, werden de opeenvolgende Franse assemblees gekenmerkt door sterke ideologische tegenstellingen. De hedendaagse literatuur wijst eensgezind naar het republicanisme, het liberalisme en het conservatisme als de drijvende krachten van het Franse politieke leven destijds. Deze drie ideologische stromingen kristalliseerden zich aan het einde van de achttiende eeuw en kregen hun specifieke vorm in de Franse revolutionaire ervaring.²⁴

Hoewel de denksystemen die met deze verschillende ideologieën gepaard gaan intensief zijn bestudeerd, blijft het tot dusver onduidelijk hoe hedendaagse politieke denkers met uiteenlopende achtergronden de sociale en economische gevolgen van consumptie in de overgangperiode naar een massaconsumptiemaatschappij hebben aangepakt. Dit is nogal verrassend omdat de praktijken en beginselen van consumptie vaak - impliciet en expliciet - verwezen naar enkele van de centrale concepten van de bovengenoemde politieke ideologieën, aangezien zij de kernwaarden van deze ideologieën onderschreven of verwierpen.

Ongebreideld consumentisme paste misschien goed bij politieke modellen van een laissez-faire liberalisme dat individuele vrijheid boven alles stelt, maar staat haaks op het gedachtegoed van het republicanisme, conservatisme en zelfs aristocratische stromingen van het liberalisme.²⁵ Kritische argumenten over distinctie, decadentie, verspilling, seksuele promiscuïteit en degeneratie konden gemakkelijk in verband worden gebracht met het discours van een duizelingwekkende consumptiezucht. Ook strookten de excessen van het consumentisme niet met republikeinse idealen van het primaat van het 'algemeen belang', civiele gelijkheid en zelfs ascese.²⁶ Binnen het conservatieve denken zou massaconsumptie dan weer een bedreiging kunnen vormen voor een sociale orde met duidelijke statusmarkeringen. Door bewust historiserende modes en stijlen te promoten hebben de conservatieve elites inderdaad getracht om via consumptie het dagelijks leven vorm te geven volgens contrarevolutionaire politieke idealen.²⁷ Om al die redenen is het hoogst on-

²⁴ Socialisme zou mede door de late partijvorming pas vanaf het midden van de negentiende eeuw een waarneembare rol beginnen spelen in de Franse politiek en dit vooral in de schaduw van het (radicale) republicanisme: Gareth STEDMAN JONES en Gregory CLAEYS (red.), *The Cambridge History of Nineteenth-Century Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011, 1-8.

²⁵ Annelien DE DIJN, *French Political Thought from Montesquieu to Tocqueville: Liberty in a Levelled Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

²⁶ Dario CASTIGLIONE, "Review Article: Republicanism and its Legacy", *European Journal of Political Theory*, 4/4, 2005, 453-465; Henk DE SMAELE, "Asceticism in modern social thought", in: Evert PEETERS (red.), *Beyond pleasure: cultures of modern asceticism*, New York: Berghahn, 2011, 106-120.

²⁷ Leora AUSLANDER, "After the Revolution: Recycling Ancien Régime Style in the Nineteenth Century", in: Bryant T. RAGAN en Elizabeth WILLIAMS (red.), *Re-creating Authority in Revolutionary France*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1992, 144-174; Tom STAMMERS, "Scavenging rococo: Trouvailles, Bibelots and Counter-Revolutionary Politics" in: Melissa HYDE en Katie SCOTT, *Rococo Echo: Art, History and Historiography from Cochin to Coppola*, Oxford: Voltaire Foundation, 71-86.

waarschijnlijk dat consumptie in de negentiende eeuw geheel aan de politieke aandacht ontsnapte in het parlement, wat de urgentie van deze onderzoekthemaat verder versterkt.

Toch vormt de ideologische kleur van de betrokken politici slechts één element om de consumptiedebatten te begrijpen. Naast ideologische affiliaatie werden de opinies en het stemgedrag van Franse parlementairen voor het bestaan van partijdiscipline immers sterk beïnvloed door hun sociale klasse, professionele scholing en geografische herkomst. Aldus spande zich een veelvoudig verweven web van soms overlappende, soms conflicterende loyaliteiten over de parlementaire vertogen en bij uitbreiding over de politieke inbedding van het Franse consumentisme.

3. PARLEMENTAIRE HANDELINGEN EN HET NUT VAN DIGITALE ARCHIEVEN

Om te onderzoeken hoe en door wie over consumptie werd gedebatteerd in het Franse parlement tijdens de negentiende eeuw, zijn de bronnen die voorhanden zijn de verslagen van de parlementaire besprekingen. Dergelijke bronnen zijn het onderwerp geworden van hernieuwde wetenschappelijke belangstelling in de Atlantische wereld en er worden grote onderzoeksinspanningen geleverd om parlementaire handelingen digitaal toegankelijk en ontginbaar voor geautomatiseerde tekstanalyse te maken.²⁸ Hoewel het gebruik van computationele benaderingen buiten het bestek van dit onderzoek valt, is de digitalisering van parlementaire handelingen met digitale karakterherkenning niettemin essentieel voor het succes van deze onderzoeksinspanning. Zonder de mogelijkheid om te zoeken op trefwoorden zou het traceren van debatten over consumptie in dit immense tekstuele corpus eenvoudigweg onhaalbaar zijn. Aangezien de digitale ontsluiting van historische Franse parlementaire data wat achterop hinkt, met name voor perioden vóór de Derde Republiek, was ik genoodzaakt gebruik te maken van andere bronnen dan de *Archives parlementaires*.²⁹

Voor dit onderzoek kunnen daarom de parlementaire transcripties geraadpleegd worden die gepubliceerd zijn in *Le Moniteur universel*, ook bekend als de *Gazette nationale*. Inspelend op de toenemende mediatisering van het politieke leven in de late achttiende eeuw, werd deze krant in 1789 opgericht door Charles-Joseph Pancoucke, een beroemde redacteur in het revolutionaire persmilieu.³⁰ De periodiek kende meteen groot succes in de jaren 90 van de acht-

²⁸ Zie bijvoorbeeld het politiek-historisch onderzoeksproject ‘People and Parliament’ van het Utrecht Digital Humanities Lab in samenwerking met de Universiteit van Jyväskylä in Finland.

²⁹ Nicolas BOURGEOIS, Aurélien PELLET en Marie PUREN, *Using Topic Generation Model to Explore the French Parliamentary Debates During the Early Third Republic (1881-1899)*, onuitgegeven congrespaper, University of Uppsala, 2022.

³⁰ David I. KULSTEIN, “The Ideas of Charles-Joseph Pancoucke, Publisher of the Moniteur Universel, on the French Revolution”, *French Historical Studies*, 4/3, 1966, 304-319, 308.

tiende eeuw dankzij de innovatie om nauwkeurige, uitvoerige, maar gemakkelijk leesbare verslagen van de werkzaamheden van de Nationale (Grondwetgevende) Vergadering op te nemen.³¹ Zijn lange levensduur had de *Moniteur* dan weer vooral te danken aan diens omvorming tot een officieel orgaan voor overheidscommunicatie onder Napoleon.³² Over het algemeen wordt de nauwkeurigheid van de transcripties als opmerkelijk hoog beschouwd. Tijdgenoten merkten alom de waarde op van de *Moniteur* en de bijbehorende professioneel uitgegeven *Tables du Moniteur* als historisch repertoire vanwege de precisie en correctheid.³³ Als officiële regeringskrant berichtte de *Moniteur* over politieke discussies met een opmerkelijke onpartijdigheid door de oorspronkelijke betekenislagen en de kenmerkende discursieve verklikkers die de politieke toespraken doorspekten op te nemen. Aldus weerspiegelen de parlementaire verslagen in de krant accuraat de verschuiving van politieke meerderheden destijds.³⁴

4. SELECTEREN, CODEREN EN ANALYSEREN: EEN KWALITATIEF ONDERZOEKSTRAJECT

De aanwezigheid van zulke omvangrijke krantenverzameling vereist de ontwikkeling van een efficiënte methodologie om dit lijvige bronnencorpus doelgericht te bevragen.³⁵ Waar de toepassing van uiterst nauwkeurige optische karakterherkenning het gebruik van zoektermen in het digitale tekstcorpus mogelijk maakt, roept het bestaan van dit recent tot de historische gereedschapskist toegevoegd leesinstrument zijn eigen methodologische vragen en bronkritische bedenkingen op. In deze bijdrage wil ik deze problematieken aansnijden en inspelen op de nood om de mogelijkheden en valkuilen van digitale hulpmiddelen beter te conceptualiseren voor meer traditionele, interpretatieve benaderingen.³⁶ De selectie van bronfragmenten aan de hand van treffers houdt net zoals de klassieke heuristiek binnen de fysieke muren van het archief immers steeds een risico van willekeur en distorsie in. De rationale achter de eerste selectieronde om met steekproefjaren te werken, meer precies momenten van politieke omwenteling, werd reeds hierboven toegelicht. Om

³¹ Over de innovatie stijl van stenografie geïntroduceerd door Hugues-Bernard Maret (1763-1839) die de leesbaarheid verhoogde: *Gazette nationale ou le Moniteur universel*, Retronews. La site de presse de la BnF, < <https://www.retronews.fr/titre-de-presse/gazette-nationale-ou-le-moniteur-universel> >, geraadpleegd op 8 juni 2021.

³² Voor het *arrêté du 27 nivôse an 8*, zie: *Gazette nationale ou le Moniteur universel*, 29 nivôse an 8, N° 119, 471.

³³ Armand-Gaston CAMUS, *Bibliothèque choisie des livres de droit, quil' est le plus utile d'acquérir et de connaître*, Parijs: Alex-Gobelet, 1832 [1775], vol. 2, 182; s.n. BIDAULT, *Notice historique et bibliographique sur la collection et les tables du Moniteur*, Parijs: Veuve Agasse, 1838, 4.

³⁴ Eugène HATIN, *Bibliographie historique et critique de la presse périodique française*, Parijs: Firmin-Didot frères, 1866, 125-126.

³⁵ Alleen voor het jaar 1848 tellen de oplages van de *Moniteur* samen 3718 pagina's.

³⁶ Aan bespiegelingen over het (on)nut van digitale geschiedenis is er geen gebrek, maar die reflecties focussen voornamelijk op het gebruik van kwantitatieve methoden uit de computationele linguïstiek.

vervolgens de representativiteit van de geselecteerde fragmenten te garanderen, dienen alle treffers in de *Moniteur* na correctie op OCR-fouten integraal geregistreerd en in de databank opgenomen te worden. Door naast de semantische inbedding van de zoektermen in de specifieke context van de parlementaire debatten, ook het gebruik van consumptieverzogen in een bredere journalistieke setting in acht te nemen en te bestuderen, ontstaat als het ware een discursieve controlegroep om de specificiteit van de politieke vertogen rond consumptie aan af te toetsen.

Zoals Jo Guldi reeds waarschuwde kunnen complexe thema's in een bronencorpus echter onmogelijk opgespoord worden aan de hand van één zoekterm.³⁷ Daarom put dit onderzoeksvoorstel uit een waaier aan zoektermen waarmee een meerlagig vraagstuk zoals consumentisme van velerlei kanten kan benaderd worden. Waar de historiografie iets of wat soelaas brengt, blijft het afstemmen van de geschikte zoektermen grotendeels een proefondervindelijke onderneming. Na toepassing van een kritische, iteratieve zoekmethode op het digitale tekstcorpus blijken sommige zoektermen immers beter in staat dan anderen om de specifieke debatten waar deze onderzoeksvraag zich op richt aan te trekken. Voor het vroegste steekproefjaar 1789, bijvoorbeeld, was de zoekterm "luxe" beter in staat om relevante discussies over consumentisme op het spoor te komen dan wanneer met "consumptie" als zoekterm werd gewerkt. De zoekterm 'luxe' maakt immers een integrale benadering van de revolutionaire politieke cultuur mogelijk, waarbij de intellectuele banden met de luxedebatten van de Verlichting worden onderkend en waarbij rekening wordt gehouden met het feit dat het politieke denken over consumptie zich in de late achttiende eeuw via een ander vocabularium en in andere, minder voor de hand liggende vormen uitte.³⁸ Hoewel de bevindingen uit de bestaande literatuur over de Franse Verlichting richting aangevend functioneerden bij het bepalen van de geschikte zoektermen, blijft kritische aftoetsing ten allen tijde noodzakelijk. Met andere woorden, zelfs al hebben historici aangetoond dat "‘*la querelle du luxe*’ werd gebruikt als het voornaamste literaire vehikel voor de verspreiding van ideeën over consumptie' in de late achttiende eeuw, kan enkel de frequentie en verdere analyse van de treffers in de parlementaire vertogen uit 1789 uitsluitel geven of de volksvertegenwoordigers het begrip

³⁷ Jo GULDI, "Critical Search: A Procedure for Guided Reading in Large-Scale Textual Corpora", *Journal of Cultural Analytics*, 3/1, 2018, 1-35.

³⁸ Matthew HILTON, "The Legacy of Luxury: Moralities of Consumption Since the 18th Century", *Journal of Consumer Culture*, 4/1, 2004, 101-123, 102. Over de rol van censuur in de totstandkoming van Franse Verlichtingsliteratuur: Daniel ROCHE, *Le siècle des Lumières en province. Académies et académiciens provinciaux, 1680-1789*, Parijs en La Haye: Mouton, 1978, 137-151.

luxe effectief bespraken om de meer netelige kwestie van consumptie indirect aan te snijden en aldus de bruikbaarheid van de zoekterm aantonen.³⁹

Eens na meerdere heuristische selectiefases de nader te onderzoeken debatten zijn gedetecteerd, komt het er op aan een methodologisch procedure te bepalen die toelaat de parlementaire vertogen hermeneutisch te onderzoeken en herhaaldelijk terugkomende betekenispatronen te identificeren. Een toegankelijke methode voor kwalitatief onderzoek in de geesteswetenschappen die zich tegelijkertijd leent voor de analyse van digitale bronnen als voor de inzet van computerondersteunde technologieën is thematische analyse.⁴⁰ Daarnaast wordt in de literatuur rond thematische analyse uitgebreid aandacht besteed aan de subjectiviteit van de onderzoeker en de invloed daarvan op de bronanalyse.⁴¹ Het recurrente gebruik van bepaalde onderwerpen en ideeën in verband met consumptie kan vervolgens zorgvuldig geregistreerd worden door codering in het kwalitatieve data-analyse softwareprogramma NVivo.⁴² De inzichten verkregen uit een thematische analyse kunnen bovendien aangevuld worden door de kritische reflecties uit de historische discoursanalyse, die de nadruk verlegt naar de sociale aspecten van communicatie en hun verband met machtsdynamieken.⁴³ Door voor elke toespraak te registreren in NVivo door welke volksvertegenwoordiger deze werd uitgesproken en wat de belangrijkste kenmerken van deze parlementariër waren in termen van geografische herkomst, sociale status en politieke gezindheid, laat discoursanalyse toe om bloot te leggen hoe de constructie van bepaalde normatieve opvattingen over consumptie in de parlementaire vertogen inspelde op de politieke krachtverhoudingen binnen het parlement.⁴⁴ De introductie van digitale hulpmiddelen in kwalitatief historisch onderzoek hoeft dus geenszins gezien te worden als onverenigbaar met de interpretatieve benaderingswijze van meer ‘traditioneel’ historisch onderzoek, maar als een kans om bewuster en duur-

³⁹ Michael KWASS, “Consumption and the World of Ideas: Consumer Revolution and the Moral Economy of the Marquis De Mirabeau”, *Eighteenth-Century Studies*, 37/2, 2004, 187-213, 189; Audrey PROVOST, *Le Luxe, les Lumières et la Révolution*, Seyssel: Champvallon, 2011, 15-25; John SHOVLIN, “The Cultural Politics of Luxury in Eighteenth-Century France”, *French Historical Studies*, 23/4, 2000, 577-606, 580; Jeremy JENNINGS, “The Debate about Luxury in Eighteenth- and Nineteenth-Century French Political Thought”, *Journal of the History of Ideas*, 68/1, 2007, 79-105, 80 en 86.

⁴⁰ Nel VERHOEVEN, *Thematische Analyse. Patronen Vinden Bij Kwalitatief Onderzoek*, Amsterdam: Boom, 2020.

⁴¹ Virginia BRAUN en Victoria CLARKE, “Reflecting on reflexive thematic analysis”, *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 11/4, 2019, 589-597, 594.

⁴² Lynne JOHNSTON, “Software and Method: Reflections on Teaching and Using QSR NVivo in Doctoral Research”, *International Journal of Social Research Methodology*, 9/5, 2006, 379-391, 383.

⁴³ Yoosun PARK, “Historical Discourse Analysis”, in: Lisa GIVEN (red.), *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, Londen: SAGE, 2008, 393-395.

⁴⁴ Carolina Lopes ARAUJO, Eliane Almeida DO CARMO en Raiza Gomes FRAGA, “Describing the Experience of Young Researchers in Interdisciplinary Qualitative Research Based on Critical Discourse Analysis (CDA) Using NVivo®”, in: António Pedro COSTA, Luís Paulo REIS en António MOREIRA (red.), *Computer Supported Qualitative Research*, Cham: Springer, 2019, 1-11, 9-10.

zamer met bronnen om te gaan met het oog op het transparanter maken van wetenschappelijk onderzoek.⁴⁵

5. CONCLUSIE

In dit korte overzichtsartikel heb ik getracht een historisch onderzoeksveld in zijn kinderschoenen te schetsen dat door zijn fundamenteel interdisciplinaire aanpak een verademing belooft te bieden voor zowel het onderzoek binnen consumptiegeschiedenis als binnen politieke geschiedschrijving. In de voorbije twintig jaar werden reeds meerdere, noemenswaardige pogingen geleverd om het politieke element binnen te brengen in de consumptiehistoriografie, maar een breed gedragen toepassing van zulke integrale benadering stokte vaak op de schijnbare onverenigbaarheid tussen de cijfergerichtheid van sociaaleconomisch opgeleide consumptiehistorici en de taalgerichtheid van politieke historici.⁴⁶ Gewapend met een sterke theoretische inbedding, een methodologische toolkit aan digitale hulpmiddelen en een steeds globaler perspectief staat een nieuwe generatie jonge onderzoekers klaar om alsnog de positie van politieke consumptiegeschiedenis te consolideren.⁴⁷

⁴⁵ Marnix BEYEN, "A Higher Form of Hermeneutics?: The Digital Humanities in Political Historiography", *BMGN - Low Countries Historical Review*, 128/4, 2013, 164-170.

⁴⁶ Leora AUSLANDER et al., "Les révolutions à l'épreuve du marché", *Annales historiques de la Révolution française*, 370/4, 2012, 165-190.

⁴⁷ Charris DE SMET et al., "The politics of consumption as discursive space: structures, actors and interactions in the modern age", *History of Retailing and Consumption*, online gepubliceerd op 24 januari 2023, <https://www.tandfonline.com/doi/10.1080/2373518X.2023.2169303>.